

N É Z Ő

BEKE GYÖRGY

Búcsú a szászoktól

1. Mindegyik kisebbségi népcsoport sajátos módon, egymástól eltérően kísérli meg nyelve, kultúrája, nemzeti léte megőrzését. Rendszerint egyazon nemzeti közösség egységesen viselkedik a főhatalommal szemben. A romániai németiség, a szászok és svábok, meg a bukovinai és besszarábiai németek magatartásában azonban végig egyféle ambivalencia, kettősség mutatkozott, ami egyes időszakokban egyértelműen a kisebbségelnemző főhatalom teljes kiszolgáltatásává vált. Ennek ellenére a bukaresti hatalom éppen úgy felmorzsolta, eltüntette a romániai németiséget, miként a törököket, bolgárokat, zsidókat, nem is említve a számbelileg jóval kisebb nemzetiségeket.

Ha valaki az utóbbi négy évtized romániai német sajtója alapján ítélné, akkor esküt tehetne arra, hogy a szászok és a svábok igazi ellenségei, még a Ceaușescu-diktatúra idején is – a magyarok voltak. A bukaresti főhatalom előtti szolgai hajbókolás, a magyarok elleni vádaskodás, a hasonló kisebbségi sorsot viselő magyarokkal való valóságos – groteszk módon: visszamenőleges hatályú – leszámolás jellemezte romániai német újságírók és „közéleti személyiségek” alapállását. Ezek kedvenc témája volt az 1918 előtti Magyarország „leleplezése”. Nikolaus Berwanger nevét kell megjegyezni ebből a csapatból, azt az 1935-ben Temesvárott született költőt, akinek aligha lehettek „személyes élményei” az „elnyomó” magyar főhatalomról, s aki a román „paradicsomból” az első kínálkozó alkalommal az addig szintén gyalázott Németországba szökött. Berwanger, a főszerkesztő és írószövetségi országos titkár néha olyan vehemenciával átkozta el az 1918 előtti magyar főhatalom asszimilációs kényszerét, hogy önkéntelenül felébredt a gyanú: Magyarország itt tulajdonképpen ürügy, az igazi címzett a román diktatúra.

Csakhogy ebben a mérgezett légkörben szó sem lehetett olyan magyar–német kisebbségi politikai szövetségről vagy alkalmi együttműködésről, akár helyi szinten, ami 1945 előtt éppen a Bánságot jellemezte. Jakabffy Elemér, államférfiúi tartású kisebbségi nemzetpolitikus, aki a bánsági Lugos városban kiadott *Magyar Kisebbség* című folyóiratában a kisebbségek egész Európára kiterjedő összefogását szorgalmazta, egy ízben, megválasztott képviselőként lemondott mandátumáról a német párt javára, az arányos kisebbségképviselés érvényesülése érdekében. Másként az aradi német jelölt nem jutott volna be a bukaresti parlamentbe.

Magyar–német hídverésnek számított a két háború közötti időben a kolozsvári *Erdélyi Helikon* és a brassói *Klingsor* folyóiratok közös irodalmi estje. Magyar és német írók, költők más alkalommal és más módon is megpróbálták egybekapcsolni a két kisebbség létküzdelmét, ha nem is nagy sikerrel. A *Klingsor* már első évfolyamaiban – 1924 és 1939 között jelent meg – olyan magyar írókat mutatott be, mint Tóth Árpád, Kuncz Aladár, Áprily Lajos, Bartalis János, Kacsó Sándor. Ezek az elfelejtett gesztusok is felszínre kerültek, amikor *Tolmács nélkül* című 1972-es kötetem számára a magyar–

román irodalmi kapcsolatokról beszélgettem magyar és román írókkal, és a magyarok közül többen is beszéltek a magyar–német kapcsolatépítés kísérleteiről. Azt hittem, hogy a romániai német olvasóknak tudniuk kell a két háború közötti magyar–német szellemi kapcsolatokról, készítettem hát egy ismertető jellegű cikket kötetem német vonatkozású anyagairól a bukaresti német napilap, a *Neuer Weg* számára. Soha nem jelent meg. A szerkesztő, régi ismerősöm, aki bánsági németként magyarul is jól tudott, de érzékelhetően románul gondolkodott és érzett, érzékeltette kudarcom okát: „Még csak az hiányzik, hogy a román elvtársak megtudják, mi a magyarokkal akarjuk össze-szűrni a levet!”

Magyarok és németek Romániában akkor már csak a felülről elrendelt közös gyűléseken találkozhattak, a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának és a hasonló német tanácsnak az együttes szolgátságában. Ilyenkor megjelent és személyesen osztogatta parancsait Ceaușescu. A magyar és német „felszólalásokat” pedig mindkét népcsoport „képviselői” számára előre megírták – román aktivisták. Különben is annyira egy kerékre járt a „hivatalos” magyarok és németek „gondolkodása”, hogy ha szabad, akkor sem tudtak volna egymásnak érdemben valamit is mondani saját sorsukról és a kisebbségek összefogásáról.

Egy kimondott „kisebbségi” tárgyú német könyv példa lehet arra, hogy német szerzők mennyire kerültek az erdélyi magyarokkal való kapcsolatok múltját és jelenét. Eduard Eisenburger, az 1928-ban született újságíró-politikus, a hetvenes évek elején a Német Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának elnöke, a brassói *Karpaten Rundschau* főszerkesztője 1974-ben könyvet adott ki *Wegzeichen der Heimat* (A haza útjának mérföldkövei) címmel, azzal a kimondott szándékkal, hogy a romániai román–német–magyar együttélés keretében bemutassa a németiség akkori jelenét. Sok mindenről szó esik a könyvben, írtam volt róla *A Hétben*, mivel egyik-másik németeknek szánt román „engedmény”, középiskolák elnevezése német nagyokról, szoborállítások német elődöknek Segesvárott, Medgyesen, alkalmat kínált arra, hogy érzékeltsem: lám csak, mi minden szabad a németeknek, ami nekünk szigorúan tilos...

Nem voltam annyira naiv, hogy ne tudtam volna, kiknek szólnak, és miért engedélyeztetek ezek a szobrok, de a kisebbségi létküzdelemben az ilyen „kivételeket” is fel lehetett használni mintegy torz tükröt, saját magyar elnyomottságunk, jóval nagyobb jogfosztottságunk tudatosítására. Eduard Eisenburger nem volt a kellenél elfogultabb magyarellenességében, hangoztatott célja, a „testvéri együttélés” biztosítása kimerült abban, hogy vázlatos történelmi áttekintés után – elképzelhetjük ennek „tényanyagait” – közölte az egyes erdélyi megyékben élő magyarok lélekszámát, külön bekezdésben foglalkozva a magyarság kompakt csoportjával, a székelységgel, valamint – az ő fogalmazása szerint – „a székelység egyik ágát képező” moldvai és barcasági csángókkal. Ennek a sommás lustrának is örvendünk kellett. Hiszen magyar újságokban akkor nem nagyon lehetett leírni még a „csángó” szót sem, nemhogy az éle-tükről szóljunk.

2. Ez az óvatos „tartózkodás” megtagadása volt az erdélyi szászok és még inkább a bánsági svábok érzéseinek a magyarok iránt. Nem mindig volt ez az érzés szívbeli barátság, de a szigorú realizmus a történelem válságos pillanataiban nem egyszer állította egymás mellé Erdélyben a magyarokat és németeket. A szász vezető réteg 1848-ban határozottan Kossuth-ellenes volt, mivel előjogait látta veszélyeztetve, és inkább hallgatott Bécs uszítására, mint a történelmi együttélés és tolerancia hagyományaira. Később majd a román propaganda aknázza ki igazán a magyarok és a németek ellentéteit.

Stephan Ludwig Roth hivatalosan felkarolt kultusza Romániában nem a szász szabadságeszmények és történelmi hagyományok megbecsülése volt, hanem alkalom a magyarellenes uszításra.

Valójában igen sok baráti mozzanata volt a magyar–német kapcsolatoknak ellenséges időkben is. Koós Ferenc közhuszár Bem katonájaként vonult be Nagyszében városába. Az 1890-ben megjelent *Életem és emlékeim* című emlékiratában feljegyezte, hogy egy szász szappangyáros orvul lelőtt egy magyar katonát, majd elmenekült a városból. Megírta Koós azt is, hogy az otthon maradt szebeni polgárok egyáltalán nem viselkedtek ellenségesen Bem katonáival.

„Szebenben a tisztek fényes bált adtak, amelybe a legelőkelőbb szász leányok is elmentek, s pompásan mulattak a magyar tisztekkel, kiket Puchner rablócsapat-vezérének neveztetett a szebeni szász lapokban.”

Megtapasztalta Koós közvitéz a bánsági svábok, egyszerű gazdák rokonszenvét:

„Meg kell említenem, hogy a derék svábok minket mindenütt kiváló szívességgel fogadtak, s a szó teljes értelmében megvendégeltek: lovainkat is ők tisztították meg, s szépen felnyergelve vezették elő, hogy felüljünk.”

Bánság német telepeseinek magyarbarátsága nemcsak az együttélés hagyományai-ból táplálkozott, hanem – groteszk módon – a bécsi udvar ravasz politikájának a csődje is volt egyben. A császári kamarilla 1848 végén azért hozta létre a déli végeken – ahol a 18. századtól nagyon sok német élt – az úgynevezett Vojvodina tartományt, hogy „megnyerje a magyarok ellen a délszlávok fegyveres segítségét.” A bácskai világból jött Herczeg Ferenc, a korszak divatos írója jelentette ki ezt 1918. március 12-én a budapesti parlamentben. A bánsági németeket ugyanis sértette az, hogy kultúrában és civilizációban alacsonyabb szinten álló népet emeltek föléjük a Vajdaságban.

Erre a jelenségre 1923-ban egy Martin Metzger nevű publicista tért vissza, a *Magyar Kisebbség* hasábjain. A Romániához csatolt németek akkor már túl voltak az első drámai csalódásukon a román főhatalomban. Az erdélyi szászok úgy vélték, nem azért csatlakoztak 1919 január elején Medgyesén a Román Királysághoz, hogy az új főhatalom nyomban megkezdjék ősi jogaik fokozatos megnyirbálását. A bukovinai némettség nem azért fogadta el a tartomány megszállását a román csapatoktól, hogy nyomban létküzdelemre kényszerüljön legegységesebb nemzeti jogaiért. A besszarábiai német telepek az orosz uralom után nagyobb megértést és támogatást vártak volna el a Dnyeszter és a Prut között berendezkedő Román Királyságtól, mint amennyit kaptak. Mind a négy akkori romániai nagy német népcsoport, az erdélyi szászok, a bánsági svábok, a bukovinai és besszarábiai németesség hangulatát – ha nem is egyazon arányokban – a becsapottság és az állandósult létbizonytalanság jellemezte.

Nem egyazon arányokban, mondom, mert az erdélyi szászok csatlakozásuk fejében legalább ígéretet kaptak Bukaresttől különleges nemzetiségi jogokra, de mikor ennek jegyében, mindjárt 1919 őszén, „védőszárnyaik” alá szerették volna venni a bukovinai, besszarábiai és bukaresti németeket, s önkormányzatot követeltek számukra, erélyes visszautasításra találtak. A román sajtó egyszerűen heves rágalmazásba fogott, hogy a romániai szászok „Romániát svájci mintájú föderatív állammá akarják átalakítani”. Alig négy év alatt odáig fajult a jogtiprás a bukovinai németek körében, hogy Kohlruß Alfréd így írt a *Deutsche Tagespost*-ban: „...Szótlatlanul és tehetetlenül kell nézünk, mint csúszik ki a lábunk alól nemzeti létünk alappillére: az iskola.”

3. Európa két világháború közötti etnikai térképén a romániai német népcsoport a maga 835 ezres lélekszámával a harmadik legnagyobb német kisebbség volt, a három

és egynegyed milliós csehszlovákiai és a kétmillió lengyelországi németiség után. Új életformára kényszerült a német kisebbség mindenütt Kelet-Közép-Európában. Közülük csak az erdélyi szászoknak és a bánági sváb népességnek volt „kisebbségi gyakorlat”. A szászok Erdélyben – a történelmi Magyarország keretei között – megkülönböztető nemzeti jogokat élveztek. Mikor 1918 után az erdélyi magyarság utat-módot keresett nemzeti megmaradásához, Albrecht Ferenc dr. (*Magyar Kisebbség*, 1922. december 15.) „a szász nemzetnek a történelmi Erdélyben élvezett nemzeti jogait és nemzeti autonómiáját” vázolta fel, mivel ilyen autonómiában látta volna biztosítva a román főhatalom alatt a magyar továbbélést Erdélyben.

Ehhez a hajdani erdélyi szász autonómiához fordult vissza dr. Thomas Nägler, a Romániai Német Demokratikus Fórum elnöke 1991. pünkösdjén, a németországi Dinkelsbühl városában mondott beszédében. „1224-ben II. András, Magyarország királya, az erdélyi szászokkal megbeszélte német alattvalóinak helyzetét. Az *Aranybullában* (az arany szabadságlevélben) a király megerősítette a szászok német szokásjogát. Bizonyos kötelezettségek ellenében a király aláírta azt, ami a mai nyelvhasználat szerint az erdélyi szászok népszuverenitását (Volkssouveranität) jelentette. Hét és fél évszázadon át az erdélyi szászok nemcsak egy szabad német törzset alkottak, de mint a három erdélyi rend egyike, az államhatalom részei, s ez azt jelentette, hogy minden áldozathozatalra készek voltak... A magyarok tőlünk egyetlen hold földet s egyetlen aranytallért sem tulajdonítottak el.”

Fájdalmas tényként említettem, hogy a 48-as szabadságharcban a magyarok és a szászok szembekerültek egymással Erdély földjén, de az 1867-es kiegyezés után az erdélyi szász népcsoport „mindig a kormányt támogatta, és így sikerült is átmentenie középkori kiváltságainak egy részét”. Ez a megállapítás már nem a mai német vezetőtől származik, hanem Mikó Imre írótól, erdélyi magyar kisebbségi nemzetpolitikustól, aki 1941-ben megjelent *Huszonkét év* című munkájában mindaddig a legalaposabban és a legtárgyilagosabban dolgozta fel a két háború közötti kisebbségi küzdelmeket Erdélyben.

Az erdélyi szászok vezetői 1918 végén, az elveszített első világháború után, történelmi kényszerpályára kerülve nyilván úgy képzelték, hogy a magyarnál jóval fiatalabb és tapasztalatlanabb román főhatalommal szemben könnyűszerrel érvényesíteni tudják nemzeti jogaikat. A jogos nemzeti önérdék és a kényszerű helyzetértékelés magyarázza csatlakozásukat a román államhoz. 1918 végén az erdélyi románság képviselői nagygyűlést hívtak össze Gyulafehérvárra. Wilson amerikai elnök elképzelése a nemzeti önrendelkezésről nagy visszhangot váltott ki Kelet-Közép-Európában, elsősorban a felbomló Monarchia népei között. A december elsejei román nagygyűlést a magyar kormány is elősegítette, a MÁV különvonatai szállították a küldötteket Gyulafehérvárra, ahol kimondták Erdély és Kelet-Magyarország „csatlakozását” a Román Királysághoz. Noha a békekötésnél sem ennek, sem más népgyűlésnek a „határozatait” egyáltalán nem vették figyelembe, hanem a győztes nagyhatalmak saját önző érdekeik szerint, vak gyűlölettel és minden megfontoltság nélkül szabdalták szét az országokat, a népakarat kinyilvánításának szándéka tette sarkallta az erdélyi magyarokat is. December 22-én a gyulafehérvárihoz hasonló nagygyűlést tartottak Kolozsvárott, és ezen a demokratikus Magyarország kereteiben való megmaradás mellett döntöttek. A szász népszervezet kibővített központi választmánya 1919. január 8-án Medgyesen mondta ki egyesülési szándékát a Román Királysággal. Míg a gyulafehérvári román gyűlés erdélyi magyar katonai jelenlét mellett folyt le, a kolozsvári magyar gyűlés hasonlóképpen, a medgyesi

szász tanácskozás fölött már román katonai zászlók lengtek. Jóval később, 1919. augusztus 14-én „csatlakoztak” Romániához a bánági svábok, illetve az ő nevükben a választmányuk vezetősége, szintén román fegyverek árnyékában, de szívükben azzal a reménnyel, hogy a gyulafehérvári ígérek szerint „egy szabad nép életét fogják élhetni”.

Erdélyi és bánági német vezetők kényszerűségükben „elfelejtették” a nagy erdélyi szász evangélikus püspök, Friedrich Teutsch (1852–1933) intelmét, amelyet az első világháború idején fogalmazott meg, hogy „ha Magyarország tönkremegy, mi is elpusztulunk, s elvesz népünk és egyházunk; ha országunkat [Erdélyt] elszakítják Magyarországtól, vége százados történelmünknek és jövőnknek”.

Gyenge szótöbbséggel hozta meg a megyesi szász gyűlés a maga határozatát. „Már a következő hónapban a szászok legnagyobb társadalmi egyesülete emlékiratban tiltakozik Erdély elszakítása ellen, amit a szász nép egységét és a civilizációt fenyegető veszélynek mond. Az emlékirat nem ismeri el jogosultnak a nagyválasztmányt ilyen fontos határozat hozatalára, amire csak a *Sachsentsag* lenne illetékes, amennyiben a népszavazás az adott körülmények között lehetetlen volna. Hitet tesz amellett, hogy a szász nép túlnyomó nagy többsége nem azonosítja magát a megyesi határozattal, mert azt a fegyverek erőszakolták ki, Erdély pedig földrajzilag, gazdaságilag, történelmileg Magyarországhoz tartozik, s a nemzetiségi kérdéseket itt csak önkormányzattal lehet megoldani.” (Mikó Imre)

4. Hatalmas történelmi „kanyarodó” és a beteljesedett nemzeti pusztulás után tért vissza a maradék erdélyi szászok tudata Teutsch püspök igazságához. Nágler dr. említett előadásában így érzékeltette az erdélyi németiség életérzését a román főhatalom alatt elkezdődött módszeres kifosztásuk és elnyomatásuk első éveiben:

„A szász parasztok, hivatalnokok, kézművesek és mások hevesen bírálták a megyesi szász népgyűlés képviselőit, akik önkéntesen csatlakoztak Romániához.”

Ez a kettősség, belső ellentmondás, amely a megyesi szász gyűlés megítélését jellemezte, végigvonul a szászok politizálásán a két világháború között. A romániai német politikusok egy része hajlott az együttműködésre a magyarokkal és más kisebbségekkel, más részük, a többségük azonban egyértelműen a román kormányzat oldalára és szolgálatába állott, noha ezzel nem egyszer nagy kárt okozott saját népének is. Magyar részről Trianontól kezdve megvolt a hajlandóság az összefogásra a lélekszámokban második legnagyobb romániai kisebbséggel, a németiséggel és más nemzetiségekkel. Albrecht Ferenc már 1922-ben felvetette a magyar–német politikai szövetség gondolatát Romániában. „Ma újabb és súlyosabb küzdelmek között élnek Erdély népei, mint bármikor a történelem folyamán. Egymás mellé kerültek kisebbségi nemzeti jogaikért küzdve Erdély magyarjai és szászai, s ebben a vállvetett küzdelemben más célkitűzésük nem lehet, minthogy olyan megoldási módokat találjanak a maguk vitális igényei igazságos megoldására, mint amilyenekről már századokkal ezelőtt a történelmi Erdély gondoskodott.” (*Magyar Kisebbség*, 1922. december 15.)

Történetek kísérletek erre a szövöttezésre, például az 1927. évi nyári képviselői és szenátusi választásokon. Noha a választási kartell bizonyos mértékig megosztotta a magyarság táborát és túlságos engedményt jelentett a németek javára – akik fele annyian voltak lélekszám szerint, de hét parlamenti helyet szerezhettek, míg a magyarok csak nyolcat – a kisebbségi blokk az ország harmadik legnagyobb pártcsoportjaként jelentkezett a bukaresti parlamentben.

Egyébként az 1927-es választások ismételtlen megmutatták a romániai politikai élet balkáni züllöttségét: választási csalásokkal a hatalom elérte, hogy a majdnem szín-

magyar Udvarhely megyéből egyetlen magyar jelölt sem jutott be a Házba. A döntően román többségű Alsó-Fehér megyében több szavazatot számoltak össze a kisebbségi blokk listáján, mint Udvarhelyen.

Szász körökben mindig erősebb volt a kisebbségi összefogásnál a román főhatalmat kiszolgáló különutasság. Martin Metzger már a Trianon utáni harmadik esztendőben, 1923-ban megjegyezte – mentegetőzősképpen –, hogy a német „szeret a kormányzó hatalom mellett állni”. (*Magyar Kisebbség*, 1923. április 1.) Később, a harmincas években már érveket sem kerestek a kisebbségi egységfront felrúgására. Rudolf Brandsch nyíltan meghirdette a magyarellenesség német politikáját Romániában. Jutalmát a történész Nicolae Iorga kormányától nyerte el: kisebbségi alminiszternek nevezték ki. Mikó Imre szerint ez a kinevezés egyenesen kihívás volt a magyarokkal szemben. Brandsch a németek körében sem örvendett túl nagy népszerűségnek, alminisztersége idején olyan gátlástalanul kiszolgálta – a németek kárára is – a román főhatalom elnyomó, kirekesztő, kisebbségellenes politikáját, hogy a Német Népközösség végül is kizárta tagjai közül. Iorga jól tudta, hogy kit választott a kisebbségi alminisztérium élére. Mikor a parlamentben kifogásolták az alminiszter személyét, a miniszterelnök kijelentette, hogy nem enged beleszólást emberei megválogatásába, „különben is meggyőződött arról, hogy Brandsch jó román”.

Iorgának kiváló szeme volt: Brandsch valóban „jó románnak” bizonyult a harmincas évek romániai politikai életében. Iorga és társai, a román nacionalizmus korifeusai helyett, Brandsch kisebbségiként mondta el a magyarokról az ismétlődő vádak. Mert mennyire más az, ha egy kisebbségi osztályozza a másik kisebbséget olyképpen, ahogyan Brandsch tette 1930 végén a *Bukarester Tagblatt* hasábjain, *Veszedelmes barátok* címmel. Úgy találta, hogy háromféle kisebbségi közösség él Romániában. Belső szervezetség híján lévők, vagyis immár töredékké vált nemzetiségek, akik a kisebbségi jogok gyakorlását illetően nem is jöhetnek tekintetbe. Semmiféle közösségi jogot nem kell adni a törököknek, bolgároknak, szerbeknek, lipovánoknak, ukránoknak, ruszinoknak. Második csoportba tartoznak, szerinte, a németek, akik konszolidált jogállamban akarják szabadon fejleszteni nemzeti életüket. Ők nyilván a román főhatalom hívei. Harmadik csoportba sorolta a magyarokat, akik „elsősorban külpolitikailag orientáltak”, vagyis a trianoni határok fölött, a nemzet történelmi és lelki, s ha mód nyílnék rá, politikai egységét vallják és ápolják. Tehát a romániai németek számára a taktikai kérdés az, hogy a kisebbségi jogok kivívása érdekében együttműködésre kell-e törekedniük a magyar kisebbséggel, vagy a magyarok éppenséggel „veszedelmes barátokként” kezelendők? Jakabffy Elemér, a maga régi és őszinte német kapcsolatai révén is, élesen válaszolt Brandschnak (*Magyar Kisebbség*, 1931. január 1.), de az alminiszter cikke elérte hatását, feljelentette az erdélyi magyarságot a románság és a világ közvéleménye előtt. A román főhatalomnak pedig nem kellett túlságosan aggódnia a kisebbségek összefogásától.

Brandschot előbb az 1932-ben uralomra került Maniu-kormány ejtette – takarékoság címén megszüntette a kisebbségi alminisztériumot –, majd a német közösség mint a német egység aláaknázóját, kirekesztette a politikai életből.

Szelleme azonban, a magyarok ellen forduló és a román főhatalmat kiszolgáló német politikai irányzat tovább élt és hatott Romániában egészen a második világháborúig. Az egymást váltó román kormányok azonban – ebben nem különböztek – csupán eszközként használták fel a Brandsch-féle kisebbségi politikusokat, és miközben igénybe vették őket a magyarok ellen, tovább folytatták a német iskolák, intézmények sorvasztását, a németiség gazdasági visszaszorítását.

5. Majd 1944. augusztus 23-a, a román fegyverek megfordítása után mutatkozott meg, hogy a román főhatalom kisebbségi politikájában a németek egyáltalán nem voltak kivételezettek. Sőt, roppant dühvel támadt fel a román nacionalista hangulat a szászok és svábok ellen, mintha meg akarnák bosszulni azt, hogy a második világháború idején, a romániai német katonai jelenlét mellett, szüneteltetniük kellett a németek háttérbe szorítását, módszeres elűzését Erdélyből és a Bánságból. Most már nemzetközileg „igazolt” ürügyük akadt a németiség egészének kitelepítésére: azzal érvelhettek, hogy a szabadságszerető népek sorában a fasizmus maradványai ellen lépnek fel, és történelmi igazságot tesznek. Bukarestnek ezt a szándékát kertelés nélkül kimondta Ionel Pop, a Maniu-párt politikusa, akit az I. Mihály király bizalmasa, Sănătescu tábornok által alakított kormány 1944. október elején Észak-Erdély kormánybiztosává nevezett ki. Elindulása előtt Bukarestben sajtónyilatkozatot tett. Kijelentette, hogy „a szászoknak nem sok keresnivalójuk maradt Erdélyben.” A magyaroknak is teljességgel be kell illeszkedniük – vagyis asszimilálódniuk kell –, mert „ha nem lenne meg ezen reményünk, úgy szélsőséges megoldásra kellene gondolnunk, a kitelepítésükre.” (*Népi Egység*, 1944. október 26.)

Bukarest tévedett abban, hogy a győztes nagyhatalmak, amelyek engedélyezték, illetve egyenesen elrendelték a németek kitelepítését Lengyelországból – az újonnan „szerzett”, valójában ősi német területekről – Csehszlovákiából és Magyarországról, azok Romániának is engedélyezik ugyanezt. Sztálin más sorsot szánt a romániai németiségnek. Az egész felnőtt lakosságot, férfiakat és nőket, mintegy 300 ezer embert, román csendőri és rendőri segédlettel Oroszországba deportáltak, kényszermunkára. Hivatalosan: a Románia által okozott háborús károk pótlására. Éjszaka ütöttek a szászokon, felverték őket álmukból. A rémület lett úrrá Szebenben, Brassóban, de a szomszédos Székelyföldön is. Ha csak kicsit is szászos neve volt valakinek, már vitték. Jellemző a hangulatra Kómúves Géza riportja a *Népi Egység* 1945. április 20-i számában. *Udvarhelyi suttogások* címmel a háborús embervesztések összeírása végett elrendelt népszámlálás kapcsán jegyezte fel egy székely asszony kétségbeesését:

„Hát tényleg nem azért írják be a lányomat, hogy elvigyék Oroszországba?”

A román buzugóság újabakkal toldotta meg a szovjet parancsra végrehajtott jogtiprásokat. Minden szász és sváb gazdának elvették a földjét, az utolsó barázdáig, állatait, házát, egész gazdasági felszerelését. Szőlőföldem szomszédos a Barcasággal, ahol a szászok hét-nyolc évszázadon át mindig kiváló gazdák voltak, a földművelés mintáemberei. Telkeikre 1945-ben románok költöztek be; Ókirályságból és Fogaras környékéről minden szaktudás és civilizáció híján lévő románokat és román cigányokat hoztak, akik felprédálták a szász gazdák házát, gabonását, tüzet raktak a szobák közepén. A tulajdonos legfeljebb saját istállójának a padlásán húzhatta meg magát, ha ugyan nem űzték ki a portájáról. Elkövetkezett az is, a kiűzések ideje. Előbb a bánsági falvak német és szerb, meg részint magyar gazdáit gyűjtötték össze és deportálták az Al-Duna közelébe, a Baragán pusztaságára. Teherautókkal szállították oda őket, lerakták a sivár mező közepén: építsetek kunyhót magatoknak, és éljete, ahogy tudtok, vagy itt pusztuljatok el mind egy szál! Majd a városok „tehermentesítése” során német családok ezreit telepítették ki Brassóból, Nagyszebenből, Temesvárról, Segesvárról, Medgyesről.

6. Milyen volt akkor a németek közhangulata? Franz Hodjak erdélyi német költő elemistaként élte át a nagy „megtorlás” idejét. Most az erdélyi német irodalom legnagyobb költője, akit Németországban is számon tartanak. Hat verseskötete jelent

meg, de prózáíróként és műfordítóként is jól ismert. Még a Ceaușescu-diktatúra idején beszélgettem el vele, de az interjú csak hét évvel később, Budapesten jelenhetett meg. Hodjak így idézte fel nagyszombeni gyermekkorát:

„Emlékszem, hogy kicsi elemista koromban szünetben félttem kimenni a klozetra, mivel az udvaron mindegyre megverték a magamfajta német gyermekeket. A román tanítók szeme láttára, büntetlenül kopolhattak minket, hiszen egyszerűen »fasiszták« voltunk számukra. Ez bizony így történt. Akkoriban gyakrabban ordították rám, hogy »te fasiszta«, mint ahányszor a nevemen szólítottak. Vagy emlékszem arra, hogy a szüleim – mint a szászok közül sokan mások – bujkáltak, hogy ne vigyék el őket kényszermunkára. Nagyanyám minden este arra kényszerített, hogy imádkozzak, nehogy a szüleimet megtalálják. Egyszerűen nem értettem semmit. Még zavartabb lettem, amikor nagyanyám szigorúan megtiltotta, hogy bizonyos emberekkel beszélgessek, különösen olyanokkal, akik cukorkát vagy csokoládét kínáltak nekem, majd a szüleim felől érdeklődtek. Az efféle élményeket mindenképpen nehéz elfelejteni.” (*Magyar Napló*, 1990. május 10.)

Iszonyúvá válhat a gyűlölet láncolata! Kisebbségi magyar lapok álltak be a németellenes bosszú szítói közé, a többségi nacionalisták mellé Erdélyben. Még akkor is, ha a brassói magyarságnak a történelem során nem egyszer kellett méltatlan bántásokat, mellőzéseket elszenvednie a szász városvezetőségtől, ez sem indokolhatta a magyarság körében menedéket kereső szász utódok kitasztását. A *Népi Egység* 1945. január 17-i számának vezércikke: *Ez nem megy, barátaim!* A szerző ajtót mutatott azoknak a brassói szászoknak, illetve szászos nevű magyaroknak, akik megpróbálták beiratkozni a Magyar Népi Szövetségbe, hogy ne vigyék el őket kényszermunkára a Szovjetunióba. Egy nappal előbb ugyanez a lap az erdélyi szászok kényszermunkára hurcolását „a németiség egyetemes felelősségével” indokolta. Kisebbségi magyar lapban visszataszító gyávaság volt ez!

Olyan szigorú a kirekesztés Romániában, hogy a cenzúra még történelmi összefüggésekben sem engedi meg a szászok jó értelemben vett emlegetését. A magyar 48 centenáriumának közeledtével a *Népi Egység* megidézte Bem tábornok 1849 márciusi bevonulását Brassóba és nevezetes kiáltványát Brassó népeihez: „Magyarok, románok, szászok, nyújtsatok egymásnak testvéreleg kezet, távoztassatok magatokból minden gyűlölséget, és boldogok lesztek!” A lap 1948. február 23-i számában Polgár István felrója a történetírásnak, hogy igyekezett elfeledtetni a kiáltványt. De a cikk címéből a cenzúra kihúzta – a szászokat.

7. Ez a népi lélekhasadás szakította el a németiséget attól az erdélyi földtől, amelyen hétszáz éven át hazát épített magának. Noha a román főhatalom később szemforgató álnoksággal könnyítő rendelkezéseket hozott a szászok számára – elsősorban külpolitikai megfontolásból, a nyugatnémet állam növekvő nemzetközi súlyának hatása alatt – a német kivándorlás elkezdődött Romániából, és megállíthatatlannak bizonyult.

Ionel Pop román királyi kormánybiztos 1944-es terve a szászok kitelepítéséről évtizedekkel később, de teljesebben, és főként békésen, vagyis „elegánsabban” valósult meg. Bukarest politikája „humánus” színben tűnt fel a világban, azt nem nagyon emlegették, hogy Németország „fejpenzt” fizet a kivándorló németekért, egyben pedig megszerzi a szászok, svábok valamiképpen megőrződött vagyoniáját is. Iskolapéldája lehet a békés etnikai tisztogatásnak!

A romániai németek ugyan mondogatták, szigorúan egymás között, hogy Románia kétszer adta el őket: 1945 elején az oroszoknak – a szászok és svábok kényszer-

munkájának ellenértéke beleszámított a román háborús kártérítésbe –, majd később Németországnak. Hangosan senki nem merte hangoztatni ezt, mivel a romániai maradék németiség is, Németország is egyképpen attól tartott, hogy megtorlásul a románok megtiltják a további kivándorlást. Ez most már a legnagyobb csapás lett volna a lélekben teljesen meghasonlott szászok és svábok számára.

Hány német maradt Romániában az 1924-ben megszámlált 835 ezerből? Brassóban, Kelet „kapujában”, ahonnan a szász kereskedők – gyakran barcasági csángó magyar fuvarosok szekereivel – bejárták a Balkánt, eljutottak Kis-Ázsiáig; ahol az Európa kincsenek tartott Fekete-templomot felépítették; ahol valamikor a polgárságot, az építészetet, a kereskedelmet jelentették – most 7750 németet tartanak számon! Kevesebbet, mint egy gyergyói falu székely-magyar lakossága. (Beszélgetés Dieter Drottelleffel, a Német Demokrata Fórum Brassó megyei elnökével, *Erdélyi Napló*, 1993. június 3.) Nagyszébenben, ahol századokon át az autonómiát a Szász Univerzitás testesítette meg, a városban és a megyében ma összesen 17 122 német él! 1977-ben – már akkor is végzetesen lecsökkent – számuk 76 ezer. (*Romániai Magyar Szó*, 1994. január 25.)

8. Temetési hangulat fogja el azt, aki a szászok nyomait keresi a mai Erdélyben. Ujj János aradi kollégám úti elmélkedését adta közre az *Erdélyi Napló* 1994. január 12-i számában. Címe: *Erdélyi képeskönyv helyett*. A hiányokat veszi számba. Lélekszorító a szászok romlásának érzékeltetése:

„Az én képeskönyvemben mindenképpen szerepelne a középkori szász városok, Szászváros, Medgyes, Segesvár magja. Apropos, Segesvár. A világ száz országának kormánya közül 98 biztosan kieszközölte volna, hogy Segesvár óvárosát a világörökség részének nyilvánítsák. Nálunk annak is örülni kell, hogy valakinek még nem jutott eszébe szállodat építeni a régi piactér közepére, vagy egy betonkolosszust a fellegvári templom mellé.

Szászok. Lassan elfelejtődik, hogy ezen a vidéken nyolcszáz éven keresztül lakott egy nép. Messze földön a legjobb földművesek, kézművesek. Pontosságuk, hozzáértésük közmondásos volt. Házaikat »telepesek« foglalták el. Mivel nem az övék, a szó szoros értelmében »lelakják«. Jó, ha egyik-másik új lakó voronyeci késsel átmeszeli a homlokzatot. (Vagyis: moldvai román házzá alakítja.) Többségük semmit sem javít, nem tart karban, mert hátha visszajönnek a tulajdonosok. Ezért enyészetszagúak a régi szász települések.

Meggyőződéssel állítom: a romániai szászok és svábok elűzése, kiárusítása népellenes büntetés volt. S nem lehet az egészet egyetlen ember, Ceaușescu nyakába varrni, amint teszik azt a hatalom mai birtokosai. Tudjuk, voltak a rendőrségen és a szekuritátén olyan tiszték, akik milliomosok lettek azáltal, hogy »segítettek« a kitelepülni szándékozók, zsarolták őket a Nyugatra szóló útlevéllel. Az exodus a diktátor kivégzése után is folytatódott, még fel is gyorsult. Az új román vezetés meg sem próbálta szülőföldjükhöz kötni a kitelepülni szándékozókat, az arra jogosultak a mai napig sem kapták vissza ingatlanaikat, műhelyeiket, földjeiket. Akkor miért maradnának, vagy ugyan miért térnének vissza? Hogy újból egzisztenciát teremtsenek maguknak, s aztán valaki ismét elvegye tőlük?»

9. Magam a Bánságból őrzök hasonlóan drámai élményt a sváb élet végzetes eltűnéséről.

Lenauheim, a hajdani Csatád nagy szülőtte, az osztrák-német klasszikus költő révén vált a bánsági németek jelképévé. Különben alig kétezer lelkes, ezen a tájon nem

számít a jelentős települések közé. Gazdagságát német lakói jelentették, svábok voltak mind a kétezeren, a szorgalom és tudás példaképei, akik dúsan termővé tették a török időkben elmcasarasodott bánági földeket.

Erődyszerű épület, a királyi kamara céljára építették. Itt lakott az elszegényedett, kamarai tisztviselevé lett sziléziai porosz nemesúr. A törökök kiűzésétől 1848-ig a kamara volt Csatád földesura. Ebben az épületben született, 1802-ben Nikolaus Franz Niemschbach Edler von Strehlenau – ez a teljes neve –, a lázadó szellemű költő, akit éppen úgy Metternich kancellár vesz majd üldözöbe, mint a magyar hazafiakat.

Még 1876-ban helyeztek el emléktáblát a kamarai épület falára. Huszonhat évvel Lenau halála után. Nem hivatalos ünnepség volt az akkori, egy helybeli kerekemester, Mathias Gehl ajándékozta a táblát, tanúságaként annak, hogy a csatádiak szívében mindig élt a költő emléke. Később, 1903-ban a községháza előtt szobrot állítottak Lenaunak. Radnai Béla kompozícióján a padon ülő, elmélázó költőhöz a Múza hajol oda. Csupa romantika! A szobor feliratai jól jellemzik az idők változását. Felavatásakor, a történelmi Magyarország idejében csak német nyelvű Lenau-idézetet véstek fel a talapzatra. A húszas években a román főhatalom megkövetelte, hogy a veresszakasz román fordítása is kerüljön a talapzatra. Majd 1944 után, mikor egy rövid időre a néptestvériség eszméje látszott jogaiba lépni a Bánszágban – mikoron a vonatok érkezését és indulását is négy nyelven, románul, németül, magyarul és szerbül jelentette be a hangosbeszélő a temesvári vasútállomáson – a magyar fordítás is a német és a román szöveg mellé került a szobor talapzatán:

*Ó, mint vágyom a vidékre,
Hol boldog valék s vidám.
S ifjúságom legszebb évét
Átélttem s átálmodám.*

Úgy a harmincas évek elején, helyi kezdeményezésből Lenau-szobát létesítettek a kamara épületében. 1944 után ez a szoba, a költő emléke is osztozott a szülőföldi száműzetés német sorsában. 1949-ben nyitották meg újra – ama „négy nyelvű időszakban” – a Lenau-szobát, majd húsz évvel később többtermessé bővítették, emlékházrangra emelték, nagyrészt adományozott relikviákból. Aztán létrehoztak itt egy kicsiny falumúzeumot is, egy sváb lakás bútoraival rendezték be, a legnagyobb teremben pedig a bánági sváb férfi és női viseletek hiteles panorámája. Elisabeth Brach gondnoknő mondta el, hogy sváb diákok gyűjtötték be ide az eltűnt bánági sváb népviseleteket. A *Neue Banater Zeitung* című helyi lap 1971-ben szólította fel gyűjtésre a diákokat és a tanárokat. Ötvenegy bánági falu sváb viseletét készítették el a diáklányok, babák méreteire.

– Figyelje meg, hogy mind az ötvenegy táncoló pár más és más népviseletet hord – figyelmeztetett Elisabeth Brach. – A bánági falvakban megtelepült svábok más és más németországi tájról jöttek, magukkal hozták viseletüket, és kétszáz éven át megőrizték az eredeti színeket, mintákat.

Talán ez a népviseletgyűjtő mozgalom volt az egyetlen az utóbbi évtizedekben, amely tettenérhetően a romániai kisebbségek egymásra figyelését mutatja. A bánági német lap felhívása előtt már két esztendővel elindult az erdélyi magyar mozgalom – ez a bukaresti magyar gyermeklap kezdeményezésére – „Varrj ruhát, Zsuzsi babának!”, illetve „Andris babának”. Ezt anyagilag is támogatta a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum, lévén az időben a Kovászna megyei művelődés építője, mozgatója

Sylvester Lajos, az örök lelkes és tevékeny író, újságíró. Első otthonuk a magyar babáknak, vagyis az erdélyi magyar tájak népviseleti állandó kiállításának a sepsiszentgyörgyi múzeum volt, majd idők szigorodásával – jó érzékkel – egy nem annyira szem előtt lévő múzeumba, Kézdivásárhelyre költöztették át. Ha magától értetődő is, hogy a bántási német gyűjtés a magyar mozgalom hatására indult el, ezt a diktatúra idején nem lett volna tanácsos leírni. A román főhatalom még ilyen módon sem tűrte volna el a „kisebbségek összefogását.”

Lenauheimban, a néprajzi kiállítás termének hátsó falán hatalmas méretű tabló: *A németek letelepedése*. Néprajz és nemzetiség-történelem. A festmény egy triptichon első része, a következő kép a házépítéseket, majd a megkapaszkodás jegyeit örökítette meg. Stechan Jäger bántási sváb festő alkotása, a művész ezen a vidéken született, a közeli Csenén, 1877-ben... Sváb népi viseletű férfiak és nők a végtelen síkságon, a mező egyik fás szigete mellett, a friss érkezés hangulatában, fáradságával.

A tabló előtt a néprajzi gyűjtemény: az ötvenegy fiatal pár. A babák háttal álltak a hajdani érkezőknek, a festménynek. Arckifejezésük merev, jellegtelen.

Elisabeth Brach beindított egy ötletes gépezetet, lány muzsika dallamára a bábfiatalok táncba kezdtek. Mintha a híres sváb népünnepély, az ógermán Chlipekilbéből eredeztetett kirvei kezdődött volna el...

Lejárt a gépezet rugója, a babák újra megmerevedtek, beléjük fagyott a mozgás, szokás, hagyomány, élet...

10. Három évvel a romániai nyílt diktatúra bukása előtt jártam először Lenauheimban. Akkor már csak kétszáz sváb élt itt a hajdani kétezerből. Naponta érkeztek az új „telepesek” Moldvából, a Iași és Temesvár között közlekedő szerelvényen, amelyet a Bántásban „az éhség vonatának” neveztek. Nem nagy szeretet fogadta a svábok helyébe érkező hódítókat.

Egy évvel a diktatúra bukása után filmező csoporttal jártam megint a bántási falvakban. Ragaszkodtam, hogy feltétlenül menjünk el Lenau szülőfalujába. A népviseleti kiállítást, a táncoló babákat le kell filmeznünk. Késő őszi este érkezünk meg a Bántás síkságán rejtekező faluba. Egyetlen villanygömb sem égett az utcákon. Sötétek a házak ablakai is. Csak a községházából szűrődött ki halvány fény. Bekopogtattunk.

– A svábokat keresi? Uram, egyetlen sváb sem él már ebben a faluban.

– A múzeum is megszűnt?

– Nem, az megvan. Csak éppen...

– Ki tudná kinyitni, hogy lefilmezzük?

– Senki, uram. Kulcs sincs már. A babák nem tudnak többé táncolni, rozsdás a gépezet. Kit érdekel már az a halott világ?!

– Hát Elisabeth Brach? – próbálkoztam kétségbeesetten.

– Elment ő is. Utolsónak ment el...

Kint, az utcán fojtogatott az áthatolhatatlan sötétség. Egy agg férfit képzeltem magam elé, Teutsch püspököt a harmincas évekből, a beteljesült jövődöléssel vállán, emléken. Előre látott a történelemben: „Ha Magyarország tönkremegy, mi is elpusztulunk, s elvesz népünk és egyházunk; ha Erdélyt elszakítják Magyarországtól, vége százados történelmünknek és jövőnknek.”

Filmezőtársaim megszólítottak. A kísértet eltűnt. Csak a sötétség körülöttem. Mit rejt a félelmetes sűrűség? Mi következünk a sorban, magyarok? Törökök, bolgárok, zsidók, németek után?

Meghalljuk-e legalább mi a magunk Teutsch püspökének szavát?